

151. évfolyam (2017) | 5. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
151. évfolyam 2017. 5. szám

Szerkesztőbizottság:

Vojtech Dangl, Robert John Weston Evans, Fodor Pál, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Kövér György, Orosz István,
Pál Judit, Pálffy Géza, Rainer M. János, Romsics Ignác, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Olvasószerkesztő:
Somogyi Gréta

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TUDÁSÁRAMLÁS MAGYARORSZÁGON 1770–1830

<i>Krász Lilla</i> : Tudásképzés és tudásközvetítés Magyarországon 1770–1830	949
<i>Balogh Piroska</i> : Koppi Károly – Kísérlet a göttingeni modern történettudomány metodikájának magyarországi meghonosítására	953
<i>Bodnár-Király Tibor</i> : Államleírás és „a statisztika elmélete” a 18–19. század fordulóján	971
<i>Sz. Kristóf Ildikó</i> : Alexander von Humboldt és Magyarország. Egy romantikus természettudós jelentősége a magyarországi egyetemes néprajzi érdeklődés kibontakozásában	987
<i>Kurucz György</i> : Peregrinatio oeconomica. Georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányúttjai a 19. század első évtizedeiben	1007
<i>Krász Lilla</i> : Theoria medica és praxis medica. A tudásközvetítés változó útjai a medicinában a 18. század második felében	1025
<i>Gurka Dezső</i> : A 18–19. századi magyar mineralógus-peregrináció művelődéstörténeti konnotációi	1043

TANULMÁNYOK

<i>Szöcs Tibor</i> : Miből lett az országbíró? Az udvarispáni tisztségek kialakulása	1063
<i>Mátyás-Rausch Petra</i> : Az erdélyi pénzügyigazgatás átszervezésére tett kísérletek 1598 és 1604 között	1089
<i>Mautner Zoltán</i> : Viták egy pozíció körül. Nadler Herbert kinevezése az állatkert élére	1120

MŰHELY

<i>Varga Szabolcs</i> : Emlékpark és kulthely között. Mohács a 21. századi magyar emlékezetkultúrában	1161
--	------

KRÓNIKA

Gyóni Gábor: Nemzetközi konferencia az orosz forradalom 100. évfordulóján..... 1175

TÖRTÉNETI IRODALOM

Helmut Rumpler (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band XI.

Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband:

Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas (*Pollmann Ferenc*)..... 1179

Tengely Adrienn (összeáll., bev. és jegyz.): Az 1931. és 1942. évi egri

egyházmegyei zsinatok (*Bartók Béla*) 1181

Harmat József: Roma holokauszt a Grábler-tónál. A székesfehérvári és várpalotai

cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben (*Sárhegyi Tamás Felicián*)..... 1184

Baráth Magdolna: A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon

(*Gecsényi Lajos*) 1186

Csatári Bence: Jampecek a Pagodában. A Magyar Rádió könnyűzenei politikája

a Kádár-rendszerben (*Simándi Irén*)..... 1189

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI 1193

Kurucz György

PEREGRINATIO OECONOMICA

Georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányútjai a 19. század első évtizedeiben*

A Magyarországon, s így a Habsburg Monarchia keretein belül 1797-ben elsőként megnyílt felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon létrehozatalának indoklása, illetve oktatási rendszerének ismertetése során az alapító dunántúli főnemes, gróf Festetics György (1755–1819) 1799. október 17-én a Helytartótanács elnökéhez, József nádorhoz (1776–1847) intézett levelében Anglia minden más európai országot felülmúló teljesítményére és példájára hivatkozott. A mezőgazdasági gyakorlati ismeretek és eredmények institutionális keretek között történő regisztrálása és közvetítése tekintetében a keszthelyi gróf Arthur Youngnak (1741–1820) és Sir John Sinclairnek (1754–1835), a Board of Agriculture titkárnak valamint elnökének munkásságát különösen meghatározónak tartotta, csakúgy, mint Albrecht Thaernek (1752–1828) a szigetországi eredmények kontinentális recepciójában játszott szerepét.¹

A modern szakismeretek magyarországi adaptációjának vonatkozásában szintén nem elhanyagolható adalék, hogy Thaer elismerését fejezte ki a Georgikon tangazdaságának tízszakaszos vetésforgó rendszerét illetően, melyet az Angliáról és Hollandiáról személyes tapasztalatokkal rendelkező egyik első professzor, Pethe Ferenc (1762–1832) dolgozott ki.² Az elméleti képzés

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ Festetics a Helytartótanács 1799. június 4-én kelt 13140 sz. leirata nyomán számolt be a Keszthelyen alapított tanintézet működésének elvi és gyakorlati háttéréről. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt) Quart. Germ. 1240 fol. 79–84v. Young és Sinclair tevékenysége kapcsán így fogalmaz: „Ideo etiam Institutum Oeconomicum illud, Arthure Young, Joanne Sinclair et aliis magnis viris dignum fundavit sub nomine: The Board of Agriculture, quo totae Britanniae ut ita dicam in unam Scholam conflatur, et cujus utilitatem jam ipsa Inferior Saxoniae et adjacentes Provinciae conatibus erudissimi Thaer presentiant.” Uo. fol. 81.; Festetics életéhez lásd *Kurucz György: Keszthely grófja*. Festetics György. Bp. 2013.; Young és Sinclair munkásságához lásd *Liam Brunt: Rehabilitating Arthur Young*. *Economic History Review* 56. (2003) 265–299.; *Rosalind Mitchison: Agricultural Sir John. The Life of Sir John Sinclair of Ulbster, 1754–1835*. London 1962.

² Albrecht Thaer 1801. január 25-én Festeticsnek írt levelét lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P 279 Festetics család keszthelyi levéltára, Directorátus, (a továbbiakban: P 279) Ügyiratok 1801. 23. d. fol. 183–183v.; Pethe életrajzához lásd *Süle Sándor: Kiszántói Pethe Ferenc*. Bp. 1964.; Az angol földbérleti viszonyok lehetséges hazai adaptációjához lásd *Kurucz György: Jobbágy vagy farmer? A Nemzeti Gazda kísérlete a programadásra*. *Agrártörténeti Szemle* 31. (1989) 1–23.; A Thaerrel foglalkozó újabb szakirodalomból lásd *Völkert Klemm: Die*

rendszerét tekintve a hallgatók ekkor trimeszterekre osztott, hároméves tanulmányi idő alatt általános mezőgazdasági, matematikai és technológiai, valamint állatgyógyászati tantárgycsoportok szerint sajátították el a szükséges ismereteket.³ Önmagáért beszél az a tény, hogy Pethe 1801-ben bekövetkezett távozása után szintén nyugat-európai protestáns egyetemen tanult professzorok játszottak meghatározó szerepet Keszthelyen. Asbóth János (1768–1823) és Rummy Károly György (1780–1847) a II. György (1727–1760) angol király és hannoveri választófejedelem által alapított göttingeni egyetemen alapozta meg gazdasági ismereteit Johann Beckmann (1739–1811) professzor előadásain. A keszthelyi szakképzés megfelelő személyi feltételrendszerének biztosításával egyidejűleg Festetics komoly összegeket fordított szakkönyvtára fejlesztésére, s a kor elismert angol szakíróinak munkáit, továbbá a göttingeni *Georgia Augusta* valamennyi jelentős tanárának természettudományi, orvosi, illetve gazdasági, technológiai tárgyú művét beszerezte.⁴

Bár Festetics György József nádorhoz intézett beszámolójában nem említi, a tanárok és hallgatók tanulmányútajait szintén fontos tapasztalatszerzési forrásnak tekintette. A konkrét megfogalmazás hiányát egyfelől azzal magyarázhatjuk, hogy az említett tanárok eleve Nyugat-Európában tanultak, másfelől figyelembe kell vennünk azt a körülményt is, hogy a keszthelyi gróffal szemben ekkor még érvényben volt az 1797-ben meghirdetett nemesi felkelés elleni fellépése miatti uralkodói prohibíció, melynek következtében kamarási címétől megfosztották, s a Habsburg Birodalom székvárosából kitiltották. De ugyanígy említhetjük, hogy az általa alapított csurgói református gimnázium körüli bonyodalmak folytán is joggal feltételezhető, hogy megfigyelés alatt tartják.⁵ Nem véletlen tehát, hogy csupán 1801 után, József nádor keszthelyi látogatását követően kerülhetett csak

Entstehung eigenständiger Landbauwissenschaften in Deutschland (1800–1830). *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 44. (1996) 162–173.; *Uő*: Von der königlichen Akademie des Landbaus in Möglin zur Landwirtschaftlich-Gärtnerischen Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin. Berlin 1998.; Thaeer közvetítő szerepére lásd *Orosz István*: Albrecht Thaer és a „racionális” mezőgazdaság. In: Széchenyi és kortársai. Szerk. Orosz István. Debrecen 2000. 134–149.

³ *Kurucz Gy.*: Keszthely grófja i. m. 211–213.

⁴ Johann Beckmann (1739–1811). Beiträge zu Leben, Werk und Wirkung des Begründers der Allgemeinen Technologie. Hrsg. Günter Bayerl – Jürgen Beckmann. Münster–New York–München–Berlin 1999.; *Kurucz György*: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. *Magyar Könyvszemle* 106. (1990) 32–44.; *Uő*: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768–1823) tanári és uradalmi tiszti tevékenysége, 1801–1818. *Századok* 147. (2013) 1031–1060.; *Krász Lilla*: Bibliofil főurak: gróf Festetics György orvostudományi könyvgyűjteményéről. In: *MONOKgraphia*. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára. Szerk. Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina. Bp. 2016. 425–434. A Georgia Augusta kapcsolataihoz lásd *Futaky István*: Göttinga. A göttingeni Georg-August Egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén. Bp. 2007.

⁵ *Kurucz Gy.*: Keszthely grófja i. m. 175–179.

sor tisztjeinek nagyobb üzleti és szakmai utazásaira a Habsburg Monarchia területén. Asbóth 1802-ben és 1806-ban tett hosszabb utat Magyarországon, Alsó-Ausztriában, Morvaországban, míg Fleckel Károly főpraktikáns több német fejedelemséget érintő útjára 1810-ben került sor, s ekkor Philipp Emanuel Fellenberg (1771–1844) svájci tanintézetét is felkereste.⁶

Hogy Festetics a tanulmányutak közvetlen tapasztalatszerzést elősegítő szerepével, a jövőbeni kapcsolati háló kiépítésének lehetőségével mennyire tisztában volt, azt saját fia, gróf Festetics László (1785–1846) számára előírt fiatalkori tanulmányútjai igazolják, de saját bécsi neveltetése, a Theresianumban eltöltött évek is megerősíthették. Jellemző módon ugyanis éppen egykori tanára, Joseph von Sonnenfels (1732–1817) készített 1795-ben elaborátumot a Habsburg Monarchia oktatási rendszerének megújítását célzó alapelvek és gyakorlati teendők vonatkozásában az újonnan felállított *Studienrevisions-Hofkommission* számára. Sonnenfels egy-egy jelentős tudományos teljesítményt felmutató személyre hivatkozva, illetve Németalföld és Anglia kiemelkedő eredményei kapcsán utalt az állam és a társadalom esetében egyaránt üdvös tudományos intézmények, tudós személyiségek hatásának szociokulturális jelentőségére. Az említett elaborátumban ugyanígy fontosnak tartotta a külföldi tanulmányutakat, hiszen azok a közvetlen tapasztalatszerzés révén a már ismert dolgok kontrollálását, megfelelő analízisét teszik lehetővé, sőt az előítéletek kiiktatását is eredményezhetik.⁷

Mindamellettt csak az elhúzódó francia háborúk lezárulását követően, s röviddel Festetics György halála után, vagyis 1820-ban indulhatott útnak két fiatalember Keszthelyről, hogy immáron nemcsak az örökös tartományokról és a német fejedelemségekről gyűjtsenek tapasztalatokat, hanem a Rajnán túl is találkozzanak kiemelkedő tudományos személyiségekkel, keressenek fel nyugat-európai tudós társaságokat, egyetemeket, de ezen túlmenően konkrét piackutató tevékenységet is folytassanak. A korábbi időszakok magyar peregrinációs hagyományait figyelembe véve tehát nem tűnik túlzottnak a *peregrinatio oeconomica* fogalom alkalmazása, annál is inkább, hiszen a korábban említett georgikoni tanárok – Pethe, Asbóth és Rummy – teológiai

⁶ Kurucz Gy.: Keszthely grófja i. m. 234–235.; MNL OL P 279 Ügyiratok 1810. 66. d. fol. 362–363.

⁷ Sonnenfels elaborátumát lásd Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Studien-Revisions-Hofkommissionsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA KA Stud.rev.Hk) Karton 1. No. 1. „Reisen sind zur weiteren Ausbildung des jungen Mannes eben so nothwendig als nützlich. Sie erweitern die einmal gefaßten Begriffe, bereichern mit Kenntnissen, tilgen manches Vorurtheil, stärken die Kraft und Richtigkeit im Vergleichen und Prüfen, und üben und bewähren die Urtheilskraft.”

stúdiumaikkal egyidejűleg alapozták meg későbbi szakírói, tanári, gazdálkodói, birtokigazgatási pályájukat.

Tanulmányunk a folyóirat szabta kereteknek megfelelően az említett két fiatalember, név szerint Gerics Pál (1792–1863) és Lehrmann József (1791–1845), a Georgikon két tanárának nyugat-európai utazásaival kapcsolatban keletkezett rendkívül gazdag magyar és idegen nyelvű forrásanyag áttekintésére vállalkozik.⁸ Az utazás gyakorlatával összefüggő elvi, elméleti áttekintést követően röviden ismertetni kívánjuk Gerics és Lehrmann útja előkészítésének szellemi hátterét, illetve megkülönböztetett figyelmet kívánunk fordítani az utazási instrukciókra, a különböző technikai elemekre, például az útvonaltervezésre/módosításra, a kapcsolattartásra, az ajánlólevelek rendszerére, a pénzügyi háttérre. Ezt követően kívánjuk vizsgálni a jelentések tartalmi és formai sajátosságait, kitérve a gróf számára küldött levelekre, jelentésekre, továbbá utalni szeretnénk arra az intézményi és személyi kapcsolatrendszerre, mely az adott földrajzi térhez igazodva, illetve a társadalmi érintkezés függvényében a tudományos tudásáramlás meghatározó elemének tekinthető.

Elv és metodika

A Georgikon alapítója anyagi és szellemi értelemben egyaránt gazdag örökséget hagyott fiára. Mint Gerics későbbi visszaemlékezései igazolják, 1818-ban történt keszthelyi alkalmazásakor az idős gróf a Georgikon külföldi kapcsolatrendszerének bővítése céljából már tervezte Berlinbe és a franciaországi Alfortba való küldését, de „örök hálára kötelezett le maga eránt mégis már csak azáltal, hogy halálos ágyán egyetlen fiának, Méltóságos Gróf Lászlónak,

⁸ MNL OL P 274 Festetics család keszthelyi levéltára, Központi birtokigazgatás és birtokgazdálkodás, Birtokigazgatással kapcsolatos iratok, Jelentések, 3. d. 5. Gerics Pál jelentései külföldi útvjáról (1819–1825) (a továbbiakban: P 274 Gerics jelentései); Uo. 6. Lehrmann József jelentései külföldi útvjáról (1819–1825) (a továbbiakban: P 274 Lehrmann jelentései). Gerics jelentéseiről először Süle Sándor tett említést, de a nagy terjedelmű iratanyag vizsgálatába nem bocsátkozott. Lásd *Süle Sándor: A keszthelyi Georgikon, 1797–1858*. Bp. 1967. 75. Lásd még *Kurucz György: Tanulmányúton Nyugat-Európában: Gerics Pál georgikoni tanár angliai levelei gróf Festetics Lászlóhoz. Agrártörténeti Szemle* 39. (1997) 655–724.; *Uő: Válogatás Gerics Pál georgikoni tanár nyugat-európai jelentéseiből és leveleiből*. Fons 13. (2006) 245–296.; Gericsnek az egykori Festetics családi levéltárból 1945 után kiemelt, s az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának állományába besorolt magyar nyelvű „Európa miveltebb tartományaiban tett utazási jegyzések” című feltehetően kiadásra szánt kéziratára Fatsar Kristóf hívta fel figyelmemet, melyet ezúton is köszönök. OSZK Kt Quart. Hung. 3227. Ugyanekkor hívtam fel figyelmét Gericsnek és Lehrmannak a MNL OL Festetics Lt megfelelő fondőcsoportjában őrzött jelentéseire, a nyomtatásban is hozzáférhető szöveg-
válogatásokra, melyekről korábban nem rendelkeztünk információval. Vö. *Kristóf Fatsar: Hungarian Garden Tourists in Search of Lancelot Brown*. *Garden History* 44. (2016. suppl. 1) 121–122., valamint a 31. jegyz.

különösen ajánlott. Ő Nagysága nem csak boldogult Attya erántam volt szándékát tellyesítette, hanem azt nagyobb időre ’s térreis kiterjeszteni kegyes volt.”⁹ A Gericset követően útjára bocsátott Lehrmann utóbb maga is hangsúlyozta, hogy az alapító eredeti szándékának megfelelően járt el az örökös, midőn 1820. július 26-án útnak indulhatott.¹⁰

Magától értetődően a két fiatalember európai útjának eredményessége, így a georgikoni szakoktatásban, s nem mellékesen a Festetics birtokok későbbi gazdálkodási gyakorlatában is adaptálható eljárások, technológiai ismeretek regisztrálása és közvetítése érdekében komoly előkészületeket kellett tenni. Jóllehet a „Grand Tour” hagyománya, melyet a 17. század második felétől a főnemesi, vagy tehetős polgári ifjak tanulmányainak elengedhetetlen részeként tartottak számon, illetve a hazai protestáns értelmiség fiatalkori külföldi egyetemjárása is elvben mintát adhatott az előkészületekhez, Geric és Lehrmann nyugat-európai utazása mindenképpen különleges vállalkozásnak tekinthető. A kora újkori utazási gyakorlat és a 16. század második felétől megjelenő művek az *ars apodemica* vonatkozásában gondolkodási mintát, integrált utazáselméleti tudományt közvetítettek, azonban a 18–19. század fordulójának időszakát tekintve, különösen a két keszthelyi tanár intézményi, előképzettségi hátterének vonatkozásában eleve más motivációs és célrendszerek érvényesültek, mint például az idegen és/vagy hazai föld, az idegen és hazai népesség viszonyainak, karakterének deskriptív megjelenítése, összevetése, dichotómiájának problematikája.¹¹ Aligha kétséges, hogy e két tanulmányút technikai előkészületeinek kritériumai, s ennek megfelelően a minél teljesebb hasznosítás információs feltételrendszere számos egyezést mutat a Friedrich Christoph Nicolai (1733–1811) 1781-ben tett németországi és svájci útjáról közzétett tizenkét kötetes művének bevezetőjében foglaltakkal. A „Gemeinnützigkeit”, így többek között a gazdasági összehasonlíthatóság érdekében Nicolai leszögezi, hogy eleve meg kell határozni az útvonalat, a felkeresendő helyeket, az eltöltendő időt, listát kell összeállítani a felkeresendő személyekről, információkat kell gyűjteni a rendelkezésre álló kézikönyvekből, útleírásokból. Az út során útinaplót kell

⁹ OSZK Kt Quart. Hung. 3227/1 fol. 4. Alfortban működött, az École Royale d’Économie Rurale et Vétérinaire. Festetics László örökségéhez lásd Kurucz György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830). Századok 150. (2016) 535–584.

¹⁰ Lehrmann keszthelyi tanulmányait követően a Batthyány birtokokon, Ruszton gyakornokoskodott. Az alapító halála után rendelte Bécsbe az örökös. MNL OL P 279 Ügyiratok 1822. 130. d. Ternio III. fol. 81.

¹¹ A kérdés átfogó elemzéséhez lásd Justin Stagl 1995-ben kiadott, A History of Curiosity. The Theory of Travel 1500–1800. című művének átdolgozott és kibővített német nyelvű kiadása vonatkozó részeit. Justin Stagl: Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550–1800. Wien–Köln–Weimar 2002., különösen 94–102.

vezetni, a megfelelő szakkönyveket, időszaki kiadványokat be kell szerezni, s a jelentéseket három alapelv – hasznosíthatóság, aktualitás, valóság – figyelembe vételével kell elkészíteni.¹²

Korábban láthattuk, hogy Festetics György milyen különleges tudáscentrumként értelmezte a *Georgia Augusta* szerepét a személyi és szakkönyvtári fejlesztések tekintetében,¹³ ezért kellő megalapozottsággal állíthatjuk, hogy a göttingeni egyetem hatása érvényesült a két georgikoni tanár nyugat-európai tanulmányútjának tervezése, előkészítése esetében is. Az igaz/nem helytálló, könyvből, egyéb forrásból szerzett információk összevetése, a valóság megismerésének dilemmája foglalkoztatta ugyanis August Ludwig Schlözer (1735–1809) is nagyhatású statisztikai műveiben, melyek közül nem egy fellelhető volt a keszthelyi gróf könyvtárában, s az objektív információszerzés, a hosszabb külföldi tartózkodás során gyűjtött tapasztalatok regisztrálása tekintetében fontos kiindulópontot jelenthetett.¹⁴ Ugyanilyen lényeges elemnek tekinthető Festetics korai terve, melynek értelmében Pethével kívánta lefordíttatni, illetve magyar viszonyokhoz szabva átdolgoztatni Johann Beckmann több kiadást megért átfogó mezőgazdasági szakkönyvét, melyet a Georgikon hallgatói immáron magyar nyelvű tankönyvként használhattak volna.¹⁵ Nem mellékes ugyanis, hogy Beckmann hivatkozott könyvének tematikus szakirodalmi rendszerében például a tudós társaságok időszaki kiadványai (folyóiratok, repertóriumok stb.) mellett nemcsak gazdasági topográfiai szerepelnek, hanem több gazdasági tárgyú tanulmányútról kiadott mű címét is megadja. Az „Oekonomische Reise” címszó alatt Beckmann tizenkét

¹² *Friedrich Christoph Nicolai*: Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen, Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten. 1–12. Berlin–Stettin 1783–1796.

¹³ A Pethé távozása után jelentkezők mindegyike göttingeni tanulmányaira hivatkozott, így pl. Németh László győri evangélikus tanár, Asbóth sógora. MNL OL P 279 Ügyiratok 1800. 22. d. fol. 384–385.; Johann Beckmann művei rendszeresen szerepeltek a bécsi könyvvásárlási listákon, 1800. július 24-én a „Bétsből hozatott, s Könyvtárba adatott Könyvek lajstroma” szerint ekkor került a keszthelyi családi könyvtárba Beckmann *Beyträge zur Geschichte der Erfindungen* című 1799-ben Lipszében megjelent művének negyedik kötete, valamint az általa szerkesztett *Physikalische ökonomische Bibliothek* 1799-ben Göttingenben kiadott huszadik kötete. MNL OL P 279 Ügyiratok 1800. 21. d. fol. 346.

¹⁴ *August Ludwig Schlözer*: *Theorie der Statistik*. Nebst Ideen über das Studium der Politik überhaupt. Göttingen, 1804. 69. Lásd még a Festetics könyvtárában fellelhető, Schlözer által közreadott *Briefwechsel* meist statistischen Inhalts című 1775-ben Göttingenben kiadott munkájának előszavát, melyben svédországi, dániai, s hosszabb oroszországi tartózkodásával kapcsolatban fejti ki módszertani nézeteit. Schlözer életművéhez az újabb szakirodalom vonatkozásában: August Ludwig von Schlözer in Europa. Hrsg. Heinz Durchhardt – Martin Espenhorst. Göttingen 2012. Lásd Bodnár-Király Tibornak szintén e számban közölt tanulmányát.

¹⁵ *Johann Beckmann*: *Grundsätze der teutschen Landwirthschaft*. Göttingen–Gotha 1769.; *Kurucz Gy.*: Keszthely grófja i. m. 228–229.; Beckmann hivatkozott munkájának újabb kiadását Joseph Offner orvos szerezte be Festetics számára Bécsben 1802-ben. MNL OL P 279 Ügyiratok 1802. 30. d. fol. 286–287v.

művet ajánl, s köztük nem meglepő módon hat éppen Arthur Young nevéhez fűződik. Youngnak a forradalom előtti Franciaországban és Írországban tett tanulmányútjairól készült összeállítása kivételével a szigetország egy-egy régiójában tett tanulmányútjainak leírásai közül négy mű angolul, illetve német fordításban, vagy akár mindkét nyelven megtalálható volt a keszthelyi családi könyvtárban.¹⁶

A későbbi hasznosulás érdekében kialakítandó kapcsolatrendszer, illetve az utazással összefüggésben keletkező iratanyag esetében (például napló vagy jelentés a megbízó számára) alapvető követelmény volt a szubjektivitás lehető legteljesebb kizárása. A 18–19. század fordulójának időszakában a tudományos, illetve gazdasági jellegű, sőt piackutatásra is koncentrált utazások esetében a természettudományos és egyéb, a „Gemeinnützigkeit” szempontjából meghatározott megfigyelési szempontok tekintetében mindenképpen meg kellett haladni egy táj, vagy adott esetben egy gyapjúmosó üzem egyszerű inventarizálási szintjét.¹⁷ Ki kellett lépni az egyéni élmény keretei közül, s miközben magától értetődő elvárás volt az egy-egy jelenséghez kapcsolódó aktorok hiánytalan számbavétele, vagy például egy kultúrtáj adottságainak felsorolása – különösen az agrotechnikai gyakorlatok ismertetésekor – egyúttal komplex entitások megjelenítésére is vállalkoznia kellett az utazónak a tapasztalatok regisztrálása során. Aligha vitatható, hogy ez megfelelő információs keretrendszert, vagyis kiindulópontként egy minden lehetséges szempontra érvényes instrukciók együttesének kidolgozását és alkalmazását tette szükségessé, illetve az utazásra kiválasztott személy tudományos felkészültsége, nyelvismerete, személyisége, s nem mellékesen fizikai teljesítő képessége is nélkülözhetetlen előfeltétel volt.

Instrukció és feltételrendszer

A Gericcs számára összeállított német nyelvű instrukció eredeti tisztázatat gróf Festetics László 1820. március 17-én látta el kézjegyével Bécsben, s másnap személyesen is fogadta a Georgikon tanárát, hogy a részleteket illetően szóban is

¹⁶ Beckmann, J.: Grundsätze 1806. i. m. 54–55., vö. Kurucz Gy.: Az „új mezőgazdaság” irodalma i. m. 33–35.; Uő: Keszthely grófja i. m. 201–203.; Arthur Young: A Tour in Ireland. London 1780.; Uő: Travels during the Years 1787, 1788 and 1789, Undertaken More Particularly with a View of Ascertaining the Cultivation, Wealth, Resources, and National Prosperity of the Kingdom of France. London 1792.

¹⁷ Hans Erich Bödeker: „Sehen, hören, sammeln und schreiben”. Gelehrte Reisen im Kommunikationssystem der Gelehrtenrepublik. *Pedagogica Historica* 38. (2002) 505–507. A távolságtartás szükségességének, illetve az egyszerű deskriptív megközelítés elvetésének problematikájához lásd Matthias Buschmeier – Christian Fieseler: Ästhetische Zahlen: Goethes Schweizer Reisen. In: Vermessen, Zählen, Berechnen. Die politische Ordnung des Raums im 18. Jahrhundert. Hrsg. Lars Berisch. Frankfurt/M–New York 2006. 151–177., különösen 154–155.; A Board of Agriculture felmérései közül Festetics számos kötettel rendelkezett. Lásd Kurucz Gy.: Keszthely grófja i. m. 203–206.

értekezzen vele, ajánlólevelekkel lássa el, Gericsnek pedig aláírásával kellett igazolnia, hogy az instrukcióban foglaltakat tudomásul vette, az útvonaltervet megkapta, s kijelenti, hogy útja során az előírásoknak megfelelően jár el.¹⁸ Gerics a Directiónak, vagyis a Festetics birtokok központi igazgatási szervének küldött egyik későbbi jelentésében úgy emlékezett minderről, hogy „A készületnek március 18-a vette véget. A M[éltóságos]. Gróf beteges állapotjának ellenére is egész nap miattam fáradozott. Késő estve leve már, hogy kívánsága szerint elkészítve magától eleresztett.”¹⁹

Az instrukció huszonkilenc pontból és tizenhét alpontból állt. Tematikailag, illetve a meghatározott feladatok, a tapasztalatok rögzítése, közvetítése valamint a technikai feltételek vonatkozásában három különálló részre tagolható. A bevezető szerint a gróf azzal a céllal bocsátotta útjára Gericset, hogy birtokainak leendő fő-állatorvosi kinevezése előtt gazdasági, műszaki, orvosi tekintetben képezze magát, továbbá nagykereskedőkkel, gyáriparosokkal kapcsolatot építsen ki, állattenyésztési tapasztalatokat gyűjtsön, az intenzív szántóföldi növénytermesztés regionális sajátosságait, a különböző vetésforgók alkalmazását, valamint a rét- és legelőgazdálkodással kapcsolatos eljárásokat tanulmányozza. Az instrukció ezután az előbbiekben jelzett minta szerint megszabta, hogy milyen módon regisztrálja tapasztalatait. Először is naplót kellett vezetnie, feljegyezve az utazás célkitűzésének megfelelően létrejött ismeretségeket, milyen új eljárásokat látott/tanult el, továbbá rögzítenie kellett észrevételeit az előbbiekkal kapcsolatban. A vonatkozó alpont szerint a pénzmozgásokat is pontosan kellett nyilvántartania. Írásbeli kötelezettségei közé tartozott még, hogy pontos címlistát vezessen, a levelekről és beszámolókról rövid kivonatokat készítsen, mindezekről nyilvántartást vezessen, írásos küldeményeit pedig megszámozva továbbítsa. Mindemellett a Directio számára küldött havi jelentésekben meghatározott kérdésekre kellett választ adnia: milyen gazdaságokat keresett fel, milyen tapasztalatokat gyűjtött a növénytermesztés, rétművelés, majd pedig az állattenyésztés vonatkozásában. Ezt követően be kellett számolnia arról, hogy: milyen könyveket olvasott el egy hónap alatt, milyen tudós társaságokat keresett fel, s milyen állapotban találta azokat, kikkel találkozott, milyen ajánlóleveleket szerzett.

Az instrukció második tematikai egységéként értelmezhető az előzőekben megszabott teendőknek a legapróbb részletekbe menő kifejtése, egyfajta végrehajtási utasítás formájában. Így például Gericsnek a szántóföldi növénytermesztés

¹⁸ A hivatkozott szöveg nem Schmidt Ferenc (?–?), a gróf titkára, hanem Wilhelm Khern (?–?) uradalmi mérnök kézírásával maradt fenn. MNL OL P 274 Gerics jelentései fol. 552–564.

¹⁹ Uo. fol. 210.

tekintetében ki kellett térnie az alkalmazott vetésforgó növényeire, a talajtani adottságokra, az egységnyi területen időszakosan alkalmazott szerves vagy szervetlen trágya mennyiségére, továbbá a vetőmagmennyiségre. Az állattenyésztéssel, állattartással összefüggésben le kellett írnia a legeltetés rendszerét, istállózó tartás esetén a takarmánynövények keverésének, adagolásának gyakorlatát, a rétművelés során alkalmaznak-e öntözést, milyen gyakran törik fel a területet stb. Ugyanebben a részben arról is rendelkezett az instrukció, hogy megfelelő gyapjúmintákat szerezzen be. A szarvasmarha esetében a hízlalási, tartási gyakorlatra, továbbá a tejtermelő tehenészetek leírása során a különböző fajták tulajdonságaira is ki kellett térnie.²⁰ Az instrukció a jelesebb kastélykertek felkeresését is előírta számára, s ennek megfelelően udvari kertészekkel, kereskedőkkel is meg kellett ismerkednie.

A harmadik tartalmi egység a küldetésével kapcsolatos diszkrecionális és egyéb technikai elemeket foglalta magában. Szigorúan meghagyták számára, hogy csakis személyre szólóan adhatja át ajánlóleveleit, alkalmazottnak semmiképpen. Folyamatosan törekednie kellett további ajánlólevelek beszerzésére, az út célkitűzéseinek megfelelően tudós társaságok tagjaihoz, állatorvosokhoz, mintagazdaságok tulajdonosaihoz éppúgy, mint gyáriparosokhoz vagy bankárokhoz. Az instrukció rendelkezett még arról is, hogy gyalogosan folytatott útja során fogadjon fel kalauzt, poggyászát az útvonaltervnek megfelelően előre továbbítsa, kitérőt csak alapos indokkal, előzetes engedéllyel tehet, azonban a meghatározott útvonalhoz mindig vissza kell térnie.

Mindemellett folyamatosan képeznie kellett magát, Brüsszelben például angol nyelvtanárt fogadott, de jelentéseit – a szükségesnek tartott idegen nyelvű annotáció alkalmazásával – kizárólag magyar nyelven írhatta. További lényeges meghagyás volt Gerics számára, hogy a tudomány embereivel folytatott beszélgetések alkalmával kerülje a politikai megnyilatkozásokat, s kerülje a politikailag kompromittált személyekkel való találkozást, illetve Magyarországról csakis úgy nyilatkozzon, hogy az emberek elégedettek, s nem kívánnak különösebb változásokat a honi állapotok tekintetében.²¹ Ami az utazással kapcsolatos kiadásait illeti, a 100 pengő forintnyi havi fizetésén felül szállásra, esetleges egyéb kiadásaira további 150 forintot kapott, valamint egyéb dologi kiadásokra, könyvek beszerzésére, mezőgazdasági eszközök és gépek modelljeinek készíttetésére újabb 100 forint állt rendelkezésére. (Egy-egy modell elkészítésének az ára maximum 15 forint lehetett, a drágábbnak tartott tételek esetében

²⁰ A Georgikon tehenészete számára Festetics számos bajorországi és svájci fajtát hozatott. MNL OL P 279 Ügyiratok 1821. 124. d. Ternio II. fol. 81.

²¹ Uo. fol. 557.

engedélyt kellett kérnie a Directiótól.) Fontos megemlítenünk, hogy az instrukció megszabta azt is, mely bankházakhoz fordulhat külföldön.²² Berlinben például az európai hírű Wilhelm Christian Benecke (1779–1860) bankjánál intézhette pénzügyeit, válthatta be hitellelét.²³ Az instrukcióban meghatározott ütemezés szerint egy évvel később, 1821 áprilisában kellett Ostendében vagy Dunquerque-ben hajóra szállnia, s átkelnie Angliába, továbbá a csatolt útiterv szerint összesen 183 helység érintésével, felkeresésével kellett feladatait teljesítenie.

Lehrmann instrukcióját a csatolt útvonaltervvel együtt 1820. július 25-i dátummal jegyezte gróf Festetics László, s a bevezetőben Gerics utasításához hasonlóan utalt arra, hogy milyen meggondolásból indítja útnak, illetve milyen szerepet szán neki a későbbiek folyamán.²⁴ Eltérést mutat viszont abban a tekintetben, hogy bár az instrukció huszonhat pontból és tíz alpontból áll, nincs olyan jellegű elméleti, elvi bevezetés, mint Gerics utasításában: a megbízó rögtön a konkrét tapasztalati térrel kapcsolatos gyakorlati teendőkre tér ki. Lehrmann tanulmányútja során parkokat, díszkerteket, gyümölcsösöket, kertészeteket, híres borászatokat keresett fel, s a Gerics számára meghatározott forma szerint tett jelentést. A magyar borok értékesítési gyakorlatát érintő megfigyeléseit is kamatoztatnia kellett, úgyhogy ebben a tekintetben Gerics piackutató tevékenységéhez hasonló feladatot kapott.²⁵

Különbség viszont, hogy egy meghatározott helyszínen, Harlemben kellett elkészítenie első átfogó beszámolóját, s megküldenie Keszthelyre. Ugyanígy fontos megjegyeznünk, hogy jelentéseit, naplóját stb. nem magyarul, hanem németül volt köteles írni,²⁶ ráadásul Harlemben angol és francia nyelvtanárt kellett fogadnia. Fizetése, útjának pénzügyi háttere szintén eltérést mutat, hiszen havi javadalmazása 60 pengő forint volt, egyéb kiadásaira 40 pengő forintot kapott, illetve modellek, könyvek, térképek stb. beszerzésére 100 váltóforintot.²⁷ Semmiképpen

²² Hasonló gyakorlatra van példa a 17. századból, Nádasdy (III.) Ferenc országbíró fia, Nádasdy István európai utazása esetében, lásd *Toma Katalin*: Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670). A Kavalierstour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2005. 196–197.

²³ MNL OL P 279 Ügyiratok 1821. 124. d. Ternio II. fol. 557v. A berlini bankár 1829-ben kapott porosz nemességet, gröditzbergi birtokát, a kastélyt, az angol ízlés szerint kialakított kertek különösen figyelemre méltónak tartották a korban. Neues Preussisches Adels-Lexicon oder genealogische und diplomatische Nachrichten. Hrsg. L. v. Zedlitz–Neukirch I. A–D. Leipzig 1836. 202.

²⁴ MNL OL P 274 Lehrmann jelentései fol. 8.

²⁵ Uo. fol. 8v.

²⁶ Lehrmann kiválóan fogalmazott magyarul is, lásd a Directióhoz intézett 1826. április 22-én kelt levelét. MNL OL P 279 Ügyiratok 1826. 149. d. Ternio II. (folio és numerus nélkül).

²⁷ A korszak magyarországi pénzügyi viszonyaihoz lásd *Vargha Gyula*: Magyarország pénzügyi viszonyai. Visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére és a hazai pénzügyi intézetek négy évtized alatti működésére. Bp. 1885.; *Kurucz Gy.*: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés i. m. 563–564.

sem állítható azonban, hogy Lehrmann nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel, hiszen a nagyobb városokban való tartózkodása idején, vagyis Berlinben, Frankfurt-am-Mainban 200, míg Amszterdamban 300 pengő forintra volt jogosult. Fontos megemlítenünk még, hogy jóllehet a két georgikoni tanár útvonalterve érthető okokból nem esett egybe, de találkozásaik alkalmával – így berlini, hollandiai, s a jövőbeni angliai tartózkodása idején – Lehrmann köteles volt konzultálni Gericcsel.²⁸

Mindezek után felmerül a kérdés, vajon előtanulmányaik, tapasztalataik alapján képes lehetett-e Gerics és Lehrmann az instrukcióikban megjelölt feladatok végrehajtására? A keszthelyi premontrei líceum által kiállított *Testimonium Scholasticum* szerint Gerics a Somogy vármegyei Kéthelyen született 1792. január 18-án Gerics Jakab nem nemesi származású családfő és Nagy Borbála gyermekeként.²⁹ Eredetileg papi pályára készült, s „első eszterdóbeli növendék pap” volt, midőn 1811-ben felajánlotta szolgálatait Festetics Györgynek.³⁰ Bár a keszthelyi gróf által támogatott ösztöndíjasok jegyzékében neve nem szerepel, de 1813 és 1818 között a pesti egyetem orvoskarán tanult, majd a fizika és az állatgyógyászat tanáraként alkalmazták a Georgikonban.³¹ Visszatérését követően keletkezett feljegyzése szerint a „Georgicon Állatorvosi tanító székébe igtatni méltóztatott, mind a’ mellett, hogy orvosi pályám alatt az állatorvoslásra különös fegyelemmel voltam, soknak hijával érezém mégis magamat, hogy hivatalomnak kelletiképpen megfelelhessenek.”³² De nemcsak orvosi előképzettséggel rendelkezett, melyre útja során állatgyógyászati ismereteinek bővítése tekintetében is építhetett, hanem az instrukcióban meghatározott egyéb megfigyelések vonatkozásában is alkalmas személynek számított, hiszen a bécsi Politechnisches Institutban, a későbbi Bécsi Műszaki Egyetemen éppen 1820-ban vették jegyzékbe mint korábban medicinából abszolvált hallgatót. Az évszám az előző naptári évben megkezdett tanulmányokra utal, hiszen az intézményben eltöltött tapasztalatairól 1819. december 5-én kelt jelentésében már beszámolt a Directiónak.³³ Mindez azért is fontos elem, mivel az 1818-tól működő intézményben kereskedelmi, műszaki, általános földművelési, vízgazdálkodási, technológiai stb. stúdiumokat folytattak

²⁸ MNL OL P 274 Lehrmann jelentései fol. 11v.

²⁹ MNL OL P 283 Festetics család keszthelyi levéltára, Georgikon (a továbbiakban: P 283) 10. d (folio és numerus nélkül).

³⁰ *Szűle S.*: A keszthelyi Georgikon i. m. 44.

³¹ Semmelweis Egyetem Levéltára, Liber Classificationes 20/1/d 3–4. kötet. Köszönöm Molnár László levéltáros szíves adatszolgáltatását. MNL OL P 283 4. d. B. 2. No. 7.

³² OSZK Kt Quart. Hung. 3727/1 fol. 4.

³³ *Szögi László*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemlein I. 1790–1850. Bp.–Szeged 1994. 152.; MNL OL P 274 Gerics jelentései fol. 15.

a hallgatók.³⁴ Gerics magyar anyanyelvén kívül magas szinten tudta alkalmazni a latin, a német és a francia nyelvet, s mint láthattuk, angolul is tanult a későbbiekben.

Lehrmann 1791. május 3-án született Keszthelyen.³⁵ A premontrei líceumban folytatott tanulmányait követően 1807-től az Asbóth János tervezete szerint kertésziskolával bővülő Georgikon hallgatója lett. 1812 januárjától az év végéig Bécsbe küldte Festetics György, hogy különböző bécsi kertészetekben a korábban említett egykori georgikoni hallgató, Fleckel Károly kertész felügyelete mellett gyarapítsa ismereteit.³⁶ A helikoni ünnepekről szóló 1816. évi ünnepi tudósítások is megemlékeznek róla, mint aki fuvolajátékával is szórakoztatta a vendégeket.³⁷ Mint korábban láthattuk, hollandiai tartózkodása idejére az instrukció francia és angol nyelvórakat írt elő számára. A fentieket figyelembe véve tehát az utazásra kiválasztott két georgikoni tanár előképzettség, nyelvismeret, továbbá a társadalmi érintkezéssel kapcsolatos elvárások tekintetében mindenképpen alkalmas személyeknek tűnhettek az instrukciókban megfogalmazott feladatok ellátására.

Gyakorlat, tudomány és szociokulturális dimenzió

Ebben a tanulmányban nem célkitűzésünk Gerics és Lehrmann útjának teljes rekonstrukciója az időtartam és a földrajzi tér rendszerében, azonban az instrukciókban előírt technológiai, agrotechnikai, állattenyésztési, gyógyászati stb. gyakorlatok rögzítésével kapcsolatos főbb elemek, az egyes tudáscentrumokhoz kötődő személyes kapcsolati háló kiépítésének folyamata, bizonyos részletek kiemelése révén viszont érzékelhetővé válnak a főbb gócpontok. Választ kaphatunk arra a kérdésre, vajon eleget tett-e a két keszthelyi tanár a megbízó elvárásainak, illetve az útjuk során keletkezett dokumentáció milyen tudomány- és kultúrtörténeti adalékokkal szolgálhat.

Gerics Bécsből történt távozását követően első beszámolóját 1820. március 20-án küldte meg a Direciónak Brünnből (ma: Brno, Csehország), majd kilenc nappal később Troppauból (ma: Opava, Csehország) írt Festetics Lászlónak.³⁸ Július végi indulását követően Lehrmann is hasonlóképpen küldte jelentéseit, illetve rövidebb beszámolóit a megbízó részére. Mindkettejük számára az első

³⁴ ÖStA HHStA KA Stud.rev.Hk Karton 318 6/1

³⁵ Keszthelyi r. k. plébánia anyakönyve. Köszönöm Cséby Géza szíves adatszolgáltatását.

³⁶ MNL OL P 274 Lehrmann jelentései fol. 42–42v. Lehrmann számára az 1812. évi tanulmányútjára az instrukciót Asbóth János állította össze.

³⁷ *Süle S.*: A keszthelyi Georgikon i. m. 211.

³⁸ MNL OL P 274 Gerics jelentései fol. 37. 384–385.

jelentős állomás Brünn volt. Geric's naplójának későbbi átdolgozásában úgy emlékezett erről, hogy „Brünnben először is André urat, az »Oeconomische Neuigkeiten und Verhandlungen« tizimű folyó irat szerkesztőjét kerestük fel.³⁹ Az érdemes öreg szívesen fogadott bennünket, s megmutatván ásvány és gyapju mustra gyűjteményét, tanúságos gazdasági beszélgetés után ajánlásokat adott a helybeli nevezetességek meg tekinthetése végett, s hasonlókat további utamra is ígért.⁴⁰ Az instrukcióban előírt eljáráshoz képest komoly gondot okozott számára a megfelelő ajánlólevelek begyűjtése, s a posztógyárosok zöme – Karl Offermann (1792–1869) kivételével – csupán visszafogott tájékoztatást adott számára.⁴¹

Ezt követően neves sziléziai porosz főnemesi családok kastélyait, mintagazdaságait kereste fel, többek között Hans Heinrich Hochberg gróf (1768–1833) birtokát, majd pedig Friderike von Reden grófnéval sz. Riedesel (1774–1854) bárónővel találkozott, aki vendégként fogadta, birtokán körbevezette, ajánlólevelekkel látta el.⁴² Eckersdorft (ma: Bożkow, Lengyelország) juhászata miatt kereste fel, s az özvegy Magnis grófné sz. Louise von Götzen (1763–1848) szintén szívesen fogadta. Az angol ízlés szerint kialakított kert rendkívül megnyerte tetszését, s nem mellékesen itt Magyarországról származó „hivatásos” remetével is találkozott. „A mostan élő remete Magyar Országi fi, Pozsonyi születés, de mégsem Magyar, mert egy szót sem tud magyarul, hanem tót. Varga legény volt valaha. [...] Noha regvel volt még, máris részeg volt, midőn vele öszve kerültem.”⁴³ Ezt követően Lipcsét és Drezdát kereste fel, ahol a gyapjúkereskedelem kapcsolatos gyakorlat tanulmányozásán túlmenően a helyi állatorvosi egyesületeket látogatta végig, majd Hallénak vette útját.⁴⁴ A freibergi bányászati akadémián is megfordult, vezetője Wilhelm August Lampadius (1772–1842) professzor volt.⁴⁵ Lehrmann Geric'shez hasonlóan maga is Brünnön és Troppaun keresztül haladt Breslau (ma: Wrocław, Lengyelország) felé, ahol az egyetemen többek között Ludolf Christian Trevirus (1779–1864) professzorral ismerkedett meg. Engedélyt kapott arra is, hogy az egyetem botanikus kertjében magvakat gyűjtsön.⁴⁶

³⁹ Christian Karl André (1763–1831) német szakíró, lapszerkesztő a morvaországi mezőgazdasági egyesület titkára.

⁴⁰ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/1 fol. 8v.

⁴¹ MNL OL P 274 Geric's jelentései fol. 384.

⁴² Uo. fol. 387.

⁴³ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/1 fol. 48v–49.

⁴⁴ MNL OL P 274 Geric's jelentései. fol. 391–391v.

⁴⁵ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/1 fol. 84v.

⁴⁶ MNL OL P 279 Ügyiratok 1822. 130. d. Ternio III. fol. 83.

Berlin mindkettejük számára meghatározó élményt adott. Lehrmann számára Trevirus ajánlólevelei segítettek, a királyi botanikus kertben Heinrich Friedrich Link (1767–1851) professzor vezette körbe őket. Geric a *Charité*-ről orvosi szemmel adott leírást, mint ahogy Franz Mesmer (1734–1815) gyógymódjának alkalmazott berlini gyakorlatáról is beszámolt. Charlottenburg parkját közösen járták végig, s jellemző az is, hogy Geric – nyilván műveltsége, könnyed francia nyelvismerete miatt – még a korábban említett gazdag berlini bankár, az uralkodó születésnapja alkalmából Benecke házába is vacsorameghívást kapott.⁴⁷ Jelentése szerint utóbb Karl Asmund Rudolphival (1771–1832), a modern parazitológia megalapozójával is találkozott, Albrecht Thaer pedig szintén igen szívesen fogadta. Gróf Peter Friedrich von Itzenplitz (1769–1834) kunersdorfi birtokán juhokat boncolt fel együtt a gróffal, hogy egy helyi járvány okozóját felderítsék.⁴⁸

Geric és Lehrmann útjai Berlinben szétváltak, s utóbbi elsősorban fejedelmi kastélyparkokat keresett fel, kertészeti szakemberekkel ismerkedett meg. Ellátogatott Potsdamba, Köthenbe, Weimarba, Gothában pedig Johann Rudolf Eysenbeck (1765–1849) udvari főkertész révén angliai kertészekhez, királyi parkok igazgatóihoz kapott ajánlóleveleket.⁴⁹ Geric ezután útja egyik kiemelt állomására, Göttingenbe látogatott el, mely „annyi érdemes férfiakra, annyi jelességre nézve” számára a legfontosabb intézmény volt német földön. Az orvos, természettudós Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840) kabinetjeit, gyűjteményeit feltárta előtte. Johann Tobias Mayer (1752–1830), a kísérleti fizika professzora először látszólag közömbösen fogadta, s egy meghatározott időpontra rendelte vissza, amikor is aztán egy elektromágneses kísérletet rendezett számára, s Gericet a terembe lépésekor magyar nyelven üdvözölte, s magyarul tárgyalt vele!⁵⁰ Göttingenben egyébként Németalföldre szóló ajánlóleveleket is kapott. Lehrmann ez idő tájt Frankfurt-am-Main érintésével a régió borászatát tanulmányozta. Johann Georg Pickel (1751–1838) vegyésszel, würzburgi professzorral is megismerkedett, s tőle a tavaszi fagykárrok elleni védekezés módszertanát sajátította el. Ezt követően Stuttgart, Karlsruhe érintésével Heidelbergnek vette útját, ahol Johann Christian Metzger (1789–1852), a heidelbergi kastély és az egyetemi botanikus kert felügyelőjét kereste fel.⁵¹

⁴⁷ Uo.; OSZK Kt Quart. Hung. 3727/2 fol. 46v. Charlottenburgban magyar beszédüket hallva a pesti német színház egy korábbi színésze szólította meg a két készhelyi tanárt. Uo. fol. 58.

⁴⁸ MNL OL P 274 Geric jelentései. fol. 395–397v.

⁴⁹ MNL OL P 279 Ügyiratok 1822. 130. d. Ternio III. fol. 90–91v.

⁵⁰ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/2 fol. 105.

⁵¹ MNL OL P 279 Ügyiratok 1822. 130. d. Ternio III. fol. 93–95.

Novemberben a Rajna mentén ismét találkoztak, majd Lehrmann különböző borászatokat, pincéket tanulmányozott, s ekkor került sor első franciaországi útjára. Főbb állomásai Strasbourg, Colmar, Mühlhausen, Nancy, Chalons, Epernay, Rheims voltak. Brüsszelből Hollandiába ment tovább, ahol minden jelentős kertészetet felkeresett.⁵² Gerics a nagyvárosok textilgyáraival igyekezett kapcsolatokat kiépíteni, s az újév első napján már Brüsszelből küldte első beszámolóját megbízójának, sajnálkozva, hogy a „magyar gyapjút itt igen ócsárolják, a rossz mosás miatt leginkább, s a gyengeség miatt, finomságát dicsérik, azonban betsülni nem akarják az előbb megnevezett rossz minéműség miatt.”⁵³ Kétszer is elutazott Utrecht és Leyden, továbbá számos más hollandiai település érintésével Amszterdamba, s utóbb nemcsak a tudományos intézetekről, hanem a börzéről is részletes leírást adott. Rosszallóan jegyezte meg, hogy az utrechti egyetemi *Museum Medicum* igen gazdag, de itt nem kapott kellő vezetést, s amikor teára meghívták, arra akarták rábírní, hogy írásban hasonlítsa össze azt a göttingeni Friedrich Benjamin Osiander (1759–1822) orvosprofesszor gyűjteményével. Gerics azonban ezt elhárította, mondván, hogy útjának célja nem a vitatkozás, hanem az ismeretszerzés.⁵⁴

A Directiónak küldött 1821. szeptember 11-i levelében számolt be arról, hogy Lehrmann-nal együtt Calais-ban hajóra szállt, s az átkelést követően Londonnak vették útjukat. Feltétlenül megjegyzésre érdemesnek tartotta, hogy a művelt területeket sövény választja el, a gabonakévéket pedig a hazaitól eltérő módon halmozzák fel. Londonban társával együtt először a parkokat keresték fel, melyek feltűnő sajátossága, hogy „természetes együgyűség [egyszerűség] által ajánlják magokat”, s az angolok a pázsitra fordítják a legnagyobb gondot. Hampton Court, Cumberland Lodge, St James Park, Windsor, Royal Cottage, Kew mellett a sussexi Petworth kastélyának kertjét is felkeresték.⁵⁵ London a lovakat sújtó különböző betegségek, sérülések gyógyítása szempontjából adott sokat számára, majd októberben már a kelet-angliai grófságokon keresztül York érintésével Skócia felé vette útját. Az európai hírű Holkham Hallban Thomas W. Coke (1754–1842), Leicester grófja személyesen, megbecsült vendégként fogadta, lovat nyergeltetett és együtt járták be a mintagazdaságot.⁵⁶ Útban Skócia felé a Newcastle környéki szénbányákat kereste fel, és a vasúti áruszállításról is beszámolt megbízójának. Elégedetten írt Sir John Sinclairnél tett látogatásairól. A lord több alkalommal is vendégül látta, s „örült, ő felette, hallván, hogy

⁵² Uo. fol. 99v., 114v–125v.

⁵³ *Kurucz Gy.*: Válogatás i. m. 268–271.

⁵⁴ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/3 fol. 28., 51–54., 61.

⁵⁵ *Kurucz Gy.*: Válogatás i. m. 272–273.; *Uő.*: Tanulmányúton i. m. 667–668.

⁵⁶ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/5 fol. 149v–150.

a magyar mezei gazdaság is gyámatyára talált Kegyelmes Uramban.”⁵⁷ Ezután Manchester, Liverpool következett, de ellátogatott a textilipari üzemeiről nevezetes Bradfordba, majd Oxfordon át visszatért Londonba, ahol nemcsak tudományos társaságok ülésein vett részt (Royal Society, London Veterinary Medical Society stb.), hanem délnyugat-angliai útja alkalmával Edward Jenner (1749–1823) sebésszel, a himlőoltás angliai kikísérletezőjével is találkozott. Sir Edward Sabine (1788–1883), a Horticultural Society titkára adott számára ajánlóleveleket, s londoni tartózkodása idején gróf Széchenyi Istvántól vette át megbízója újabb utasításait.⁵⁸

Gericshez viszonyítva Lehrmann pár hónap után elhagyta Angliát s Párizsba utazott, ahol a város nevezetes parkjait, kertészeteit kereste fel, majd ismét ellátogatott a Marne menti megyékbe, s közvetlen tapasztalatokat gyűjtött a különböző szőlőfajtákról, borkezelési eljárásokról.⁵⁹ Ezután Gironde felé vette útját, s Bordeaux-ból több jelentést küldött megbízója, illetve a Directio számára a régió szőlőtermesztési és borkultúrájáról.⁶⁰ Gerics 1823 áprilisában Boulogne-ból keltezett jelentésében számolt be Festetics Lászlónak Londonderry örgrófja, Charles W. Stewart (1778–1854) North Kray-beli gazdaságáról, megjegyezve, hogy juhászatából herceg Esterházy Pálnak (1786–1866) huszonöt merino juhott adott el 1818-ban.⁶¹ Franciaországi élményei kapcsán azt is megjegyzi, hogy míg Angliában vasárnap a templomok tömve vannak, addig Párizsban konganak az ürességtől, s ennek oka nemcsak a francia forradalom, hanem a hosszú háborúk miatt a fiatalok eldurvultak, majd a Bourbon restaurációt követően a „középkor szellemében tulzólág, s így csekély sikerrel hoztak életbe.”⁶²

Lehrmannhoz hasonlóan ő is ellátogatott Champagne-ba, ahol Jean-Rémy Moët (1758–1841) borkereskedő, ampelológus pincészetét is felkereste.⁶³ A fővárosban minden jeles természettudományos intézményt felkeresett, továbbá előadásokat hallgatott az orvoskaron, s igen jónak tartotta, hogy a hallgatók a különböző betegségekre szakosodott kórházakba járnak gyakorlatra, így például a Szt. Lajos Kórháznál a bőrbetegek, a kapucinusoknál a „buja senyves nyavalyák”

⁵⁷ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/5 fol. 149–150.; *Kurucz Gy.*: Tanulmányúton i. m. 676–683.

⁵⁸ *Kurucz Gy.*: Tanulmányúton i. m. 666., 690–691., 711–713.; MNL OL P 274 Gerics jelentései fol. 455.

⁵⁹ MNL OL P 279 Ügyiratok 1822. 130. d. Ternio III. fol. 135–139.

⁶⁰ Lásd 36. sz. jelentését a Directióhoz, Bordeaux, 1822. aug. 7. MNL OL P 279 Ügyiratok 1822. 130. d. Ternio II. (nincs folio)

⁶¹ *Kurucz Gy.*: Tanulmányúton i. m. 721–723.

⁶² OSZK Kt Quart. Hung. 3727/7 fol. 26.

⁶³ MNL OL P 274 Gerics jelentései. fol. 302.

kezeléséről szereznek tapasztalatot.⁶⁴ A főváros élelmiszerellátásában szerepet játszó épületeket, intézményeket (például *Halle aux Vins*) is tanulmányozta, s felkereste az Alfort-ban található állatorvosi tanintézetet.⁶⁵ Párizsból 49 könyvet, 4 illusztrációt, 5 modellt, 12 állatgyógyászattal kapcsolatos eszközt küldött Keszthelyre.⁶⁶

Franciaországot követően mindkét tanár Svájcnak vette útját, de tudományos intézetet csak Gericis keresett fel, még hozzá Genfben. A *Société pour l'Avancement des Arts* ipari és mezőgazdasági osztályülésén vett részt, s angliai tapasztalatai alapján a cséplés gépesítése mellett szólalt fel.⁶⁷ Ezt követően Innsbruckon át Itáliába ment tovább, s Lehrmannhoz hasonlóan Piemontot, Lombardiát és Toszkánát is felkereste, s északon az árasztásos rétművelést, a rizstermesztést tanulmányozta. Részletesen leírta a bolognai egyetem gyűjteményeit, melyeket már némileg elavultnak tartott, s találkozott Mezzofanti (1774–1849) bíborossal is.⁶⁸ Ezt követően Rómán át Nápolyig utazott tovább, de dél-itáliai útjáról tudományos szempontból különlegesnek tartható észrevételt nem tett. Ezután Lehrmann-nal együtt Milánóból küldte utolsó jelentéseit megbízójuknak, illetve a Directiónak.⁶⁹

Összegzés

A fentiekben a Georgikon alapítója, illetve örököse koncepciójának megfelelő tanulmányutak előkészítésének elvi és módszertani hátterét, feltételrendszerét, a gyakorlati megvalósulás különböző elemeit vizsgáltuk. Nem törekedhettünk teljességre, hiszen a rendelkezésre álló különböző forráscsoportok gazdag anyaga mindenképpen komplex, monografikus szintű áttekintést igényel, viszont érzékeltetni kívántuk a két keszthelyi tanár küldetésének a modern szakismeretek recepciója, adaptációja, a kapcsolati háló kiépítése, egyáltalán a folyamatos tudásáramlás biztosítása, s így a „Gemeinnützigkeit” szempontjából vitathatatlan értékét, tudománytörténeti egyediségét.

⁶⁴ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/7 fol. 80v.

⁶⁵ MNL OL P 274 Gericis jelentései. fol. 311.

⁶⁶ Uo. fol. 328–328v.

⁶⁷ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/8 fol.

⁶⁸ OSZK Kt Quart. Hung. 3727/10 fol. 120–122.

⁶⁹ MNL OL P 274 Gericis jelentései fol. 374–377., 505–506v.; MNL OL P 279 Ügyiratok 1825. 144. d. Ternio II (folio nélkül).

PEREGRINATIO OECONOMICA

The study tours of Georgikon professors in Western Europe
in the first decades of the 19th century

by György Kurucz

SUMMARY

This study gives an overview of sources about specific study tours made by the professors of Hungary's first farming college, Georgikon, founded in 1797. Reports and diaries compiled by Pál Gerics and József Lehrmann not only give a comprehensive account of their market research and the farming practices of various countries, but may also be deemed unique contributions to the history of socioculture and science.